

Op zoek naar het ideale landschap

KEES VERTEGAAL

Een licht golvend landschap van geelgroene heuveltjes, waar wat vee vredig loopt te grazen, vanuit de lucht begeleid door de zang van leeuweriken. Zacht klinkt het kabbelen van een klein beekje dat zich traag stromend door de laagtes slingert. Hier en daar staan groepjes berken en eiken, die schaduw bieden aan de koeien en de vermoeide wandelaar een plek om zijn picknickmand uit te pakken.

Dit ideale landschap, het archaische beeld van romantici, is de duinzoom, het karakteristieke duinlandschap op de overgang van de binnenduinen naar het achterland. Jammer alleen dat het bijna nergens meer in deze ongerepte staat te vinden is.

Een goed ontwikkelde duinzoom is een zone van enkele honderden meters tot maximaal enkele kilometers breed waar de duinkammen, kopjes en laagten van de binnenduinen geleidelijk overgaan in het aangrenzende landschap. Afhankelijk van het achterliggende gebied zijn er grofweg twee duinzoomtypen te onderscheiden. Op de Waddeneilanden, in de kop van Noord-Holland en op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden grenzen de duinen doorgaans aan kleipolders, ontstaan uit vroegere kwelderafzettingen. De binnenduinen van de gesloten Noord- en Zuid-Hollandse kust liggen meestal op de overgang naar de venige strandvlakten en zandige strandwallen van het oude Duinlandschap. In beide gevallen ontstond de duinzoom doordat zand vanuit de jonge duinen over het achterland zijn uitgestoven. Dit duinzand vormt een vrij dunne laag die naar binnen toe steeds dunner wordt en dan ophoudt. Op overgangen naar de Oude Duinen zijn jong en oud duinzand vaak door over- en verstuiwing gemengd geraakt.

De gaafste voorbeelden van het duinzoomlandschap zijn op dit moment nog te vinden in de West-, Middel- en Oostduinen op Goeree en de

Vroongronden op Schouwen (tussen Renesse en Haamstede). De bovenbeschreven idylle is hier nog grotendeels te beleven - alleen het duinbeekje ontbreekt. De gebieden zijn overigens voor wandelaars nauwelijks toegankelijk, maar vanaf openbare wegen langs en door deze gebieden kan men er toch een indruk van krijgen.

In Noord-Kennemerland vormen ter hoogte van Egmond-Binnen de binnenduinen van de Bleek, het Waterrijk en het Vennewater over een lengte van enkele kilometers een relatief grootschalig duinzoomlandschap, zij het met de nodige sporen van vroegere landbouwontginningen. In Zuid-Holland zijn binnendingedeelten bij de Zilk ('t Heitje) en bij Den Haag (Vlakte van Waalsdorp) enkele voorbeelden van meer kleinschalig duinzoomlandschap.

In de kiem gesmoord

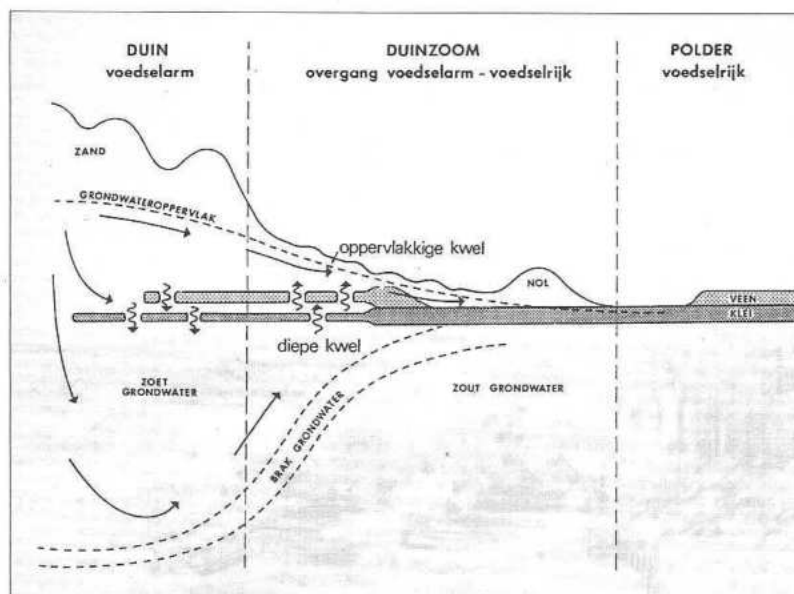
Honderd procent natuurlijke duinzoomlandschappen zijn er in Nederland vermoedelijk nooit geweest. De jonge duinen zijn pas na de vroege Middeleeuwen ontstaan en van meet af aan beïnvloed door bewoners van de kuststreek, vooral aan de binnenduinen. Het aangrenzende landschap was op veel plaatsen al ontgonnen en in cultuur, voordat het overstoven raakte - als het al overstoven raakte. Vooral de strandwallen behoorden in de vroege Middeleeuwen, naast de oevers van de grote rivieren, zelfs tot de belangrijkste bewoonde gebieden van Holland. Toen de jonge duinen zich vanaf de tiende of elfde eeuw snel begonnen te ontwikkelen, hebben de toenmalige bewoners getracht hun omgeving voor overstuiving te behoeden. Op diverse plaatsen zijn behoorlijk hoge en steile binnenduinen ontstaan, vermoedelijk doordat men met rijshout en bosaanplant het zand, dat vanuit het westen strandwalddorpen als Wassenaar en Bloemendaal dreigde te overstuiven, inving en vastlegde. Het geleidelijk uitwaaien van jong duinzand over meer oostelijk gelegen strandvlakten en -wallen ging dus niet door: de ontwikkeling van een duinzoom met een brede, geleidelijke overgang werd daarmee in de kiem gesmoord.

Ook op veel andere plaatsen markeert een steile binnenduinrand de abrupte overgang van duin naar achterland. Je zou kunnen zeggen dat een binnenduinrand landschappelijk het tegenovergestelde is van de duinzoom. Vaak is de scherpe grens het gevolg van ontginningen van de grotere of kleinere laagtes van het vroegere duinzoomlandschap, al of niet gevolgd door verdere egalisatie.

Natte valleitjes, poeltjes en duinbeekjes zijn vaak verdwenen door de verdroging van het duingebied in combinatie met grondwaterstandsverlagingen in de polders van het achterland. Langs de hele Nederlandse kust is tegenwoordig geen natuurlijk binnenduinbeekje meer te vinden. Wel stroomt het schone duinwater soms af via sloten of vaarten, die wat betreft waterplanten en -dieren nog lijken op de

Een licht golvend landschap van geelgroene heuveltjes, vanuit de lucht begeleid door de zang van leeuweriken. Zacht klinkt het kabbelen van een klein beekje dat zich traag stromend door de laagtes slingert. Hier en daar staan groepjes berken en eiken, die schaduw bieden aan de vermoeide wandelaar. Een plek om zijn picknickmand uit te pakken. Ziehier het ideale landschap zoals D. Schwegman naar E. van Drielst (1746-1818) dit in een handgekleurde ets van een bruggetje op het landgoed Elswout bij Overveen heeft vastgelegd (Collectie: Teylers Museum).

Een geologisch en hydrologisch schema van de duinzoom, met daarin de stromingsrichting van het grondwater (Naar Ten Haaf en Bakker, DLN 87:6, p.163).

Op de achtergrond: Een panoramisch gezicht op Haarlem en de ruïne van Brederode in Santpoort, getekend door Andreas Schelfhout (1787-1870). Nu, ruim anderhalve eeuw later, is de horizon geheel volgebouwd met woonwijken die vanaf de eerste helft van deze eeuw uit de grond zijn gestampt (Collectie: Hans van Leeuwen).

vroegere beekjes. Dergelijke gegraven wateren met afstromend kwelwater worden duinrellen genoemd.

Beweide natte heide

Langs de hele Nederlandse kust werd de duinzoom in vroeger eeuwen beweide met koeien of schapen; in de meeste nog intacte stukken is dat tot op de dag van vandaag het geval. De benaming 'mient' of 'vroongebied' duidt erop dat de duinzoom door de kustbewoners vooral als gemeenschappelijke weidegrond werd gebruikt. De grond werd niet of nauwelijks bemest en bleef dus schraal; het aantal beesten per hectare moet dan ook vrij laag zijn geweest. Door beweiding krijgt opslag van bomen en struiken

In de binnenduinarand kan men enorme beuken aantreffen. Vooral op de landgoederen, die vanaf de zeventiende eeuw zijn aangelegd. Deze beukenbossen bieden een thuis aan een enorme verscheidenheid planten en dieren (foto: Ruth van Crevel).

weinig kans en blijft het landschap vrij open en grazig.

Langdurige beweiding heeft ook tot gevolg dat de oorspronkelijke, toch al niet zo geaccidenteerde terreinvormen geleidelijk worden genivelleerd; het resultaat is een golvend 'kopjesduin'-landschap van kleinschalige duintjes en dalletjes, die vaak maar enkele meters in hoogte verschillen. Soms zijn voor het vee drinkpoelen gegraven.

In een goed ontwikkeld duinzoomlandschap is de ondergrond, behalve schraal meestal ook kalkarm. Zelfs het van oorsprong kalkrijke zand van de jonge duinen ten zuiden van Bergen is in de duinzoom over het algemeen kalkarm geworden door eeuwenlang uitspoelen met regenwater en menging met het bijna kalkloze zand van de oude duinen. Toch bevatten poelen, valleitjes en beekjes in de duinzoom vaak juist wel enigszins kalkhoudend, mineraalrijk water.

De hoge waterstanden in het duingebied zelf zorgen voor een kwelstroom naar de duinzoom. Door de passage van de meestal mineraalrijke ondergrond neemt het kwelwater mineralen op en wordt kalkhoudend. Vooral langs brede, niet verdroogde duingebieden met hoge grondwaterstanden in het hart van het gebied (tot meer dan 8 m boven NAP) kan deze kwelstroom relatief groot zijn. In combinatie met slecht doorlatende klei- of veenlagen in de ondergrond kunnen dan in de duinzoom beekjes ontspringen.

Voor botanisch kan de duinzoom bijzonder rijk zijn. Juist de combinatie van natte, voedselarme, maar mineraalrijke omstandigheden wordt door veel waardevolle plantensoorten op prijs gesteld. Een kleine greep hieruit: veldgentiaan, moeraskartelblad, parnassia, teer guichelheil, stijve moerasweegbree, moeraswespenorchis, vleeskleurige orchis en herfstschroeforchis. Dit zijn soorten die ook groeien in kalkhoudende, natte duinvalleien. Wanneer bodem en grondwater weinig of geen kalk bevatten, gaat de soortensamenstelling in de richting van natte heiden, met bijvoorbeeld moeraswolfsklauw, kleine en ronde zonnedaauw, heidekartelblad, klokjesgentiaan, dwergbloem en dwergglas. De twee laatstgenoemde plantjes - vaak maar enkele centimeters hoog - zijn ook indicatief voor kleinschalig agrarisch gebruik; behalve in beweide, nat grasland groeien ze bijvoorbeeld ook langs padranden, in karresporen of op geplagde stukken. Mede door sterke achteruitgang op de hogere zandgronden vormt de duinzoom voor beide soorten in Nederland inmiddels het belangrijkste biotoop.

Het-natte, heide-achtige en half-agrarische karakter van de duinzoom komt ook tot uitdrukking in de meeste waardevolle diersoorten. Zo komt in de Vroongronden op Schouwen een kleine en geïsoleerde populatie voor van de heikikker. Bijzondere broedvogels die in de duinzoom veel voorkomen (of -kwamen) zijn bijvoorbeeld geelgors, paapje, patrijs, watersnip en tureluur. Op een aantal andere bijzondere aspecten van de natuur in de duinzoom, waaronder amfibieën en vleermuizen, wordt elders in dit themanummer nader ingegaan.

drs. C.T.M. Vertegaal is zelfstandig ecologisch adviseur